

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.2:003.074:930.25(497.4)

Prejeto: 4. 10. 2011

Brezmejna radost odkrivanja in krhkost mejnih letnic (Najstarejši poznani dokumenti kranjskega stanovskega arhiva)

ANDREJ NARED

dr. zgod. znan., višji svetovalec – arhivist

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: andrej.nared@gov.si

IZVLEČEK

Prispevek govori o dobrem ducatu dokumentov iz obdobja 1457–1465, ki jih je avtor v zadnjih nekaj letih na novo odkril v arhivu (fondu) kranjskih deželnih stanov. Nekaj besed je namenjenih stanovskemu arhivu, ohranjenosti njegovega gradiva, naključnim odkritjem, v luči teh pa tudi nedokončnosti mejnih letnic, s katerimi arhivisti pogosto zelo zavajajoče omejujemo gradivo posameznih fondov. Predstavljeni so vsebina oziroma pomen odkritih dokumentov, vzroki, da niso (po)znani, in redki raziskovalci, ki so se z njimi že srečali. Na koncu so v obliki kratkih registrov predstavljeni doslej v izvirniku znani stanovski spisi, nastali pred letom 1506, ko je skupaj z ljubljansko deželno hišo pogorel tudi večji del stanovskega arhiva.

KLJUČNE BESEDE: deželni stanovi, Kranjska, mejne letnice, objave virov, spisi, stanovski arhiv, Trst

ABSTRACT

INFINITE JOY OF DISCOVERING AND UNCERTAINTY OF TIME FRAMES
(THE OLDEST KNOWN DOCUMENTS OF THE CARNIOLAN ESTATES' ARCHIVE)

The article presents a few more than a dozen documents from 1457 to 1465 that were discovered by the author within the last couple of years among the records of the Carniolan Provincial Estates' archive. The Estates' archive and the preservation of its records are described, as are chance discoveries, which caused the author to ponder the issue of determining the earliest date in the time frame of a certain record group. Such dates are often misleadingly set by archivists when establishing the time period during which the records of a certain record group are believed to have been created. The article describes the content and significance of the newly discovered documents and reasons for their unfamiliarity and then goes on to introduce some of the rare researchers who happened to come upon them in the past. Finally, the article presents in the form of short registers the known original Estates' documents that had been created before 1506, the year most of Estates' archive burned down in a fire that destroyed the Provincial Estates' House (Landhaus) in Ljubljana.

KEY WORDS: Provincial Estates, Carniola, time frames, the publishing of sources, documents, Estates' archive, Trieste

Mejna letnica

Splošni vodniki po fondih in zbirkah osrednjega slovenskega arhiva že dobrega pol stoletja govorijo potencialnim uporabnikom, da se arhivsko gradivo kranjskega stanovskega arhiva začne z letom 1493. Tako informacijo je dal prvi »moderni« vodnik osrednjega arhiva – Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS iz leta 1960,¹ ponavljali pa so jo vsi kasnejši vodniki iz let 1965, 1984 in 1999.² To leto, v arhivistični terminologiji mu navadno rečemo mejna letnica (v tem primeru spodnja, zgornja je postavljena v leto 1861), je bilo morda določeno »na pamet«. V dobrem desetletju spoznavanja gradiva fonda z uradnim imenom Deželni stanovi za Kranjsko (signatura SI AS 2) namreč zdajšnji skrbnik fonda in avtor tega prispevka ni prijel za noben spis³ s takim datumom niti ni zanj slišal.

Vsi spisi so zgoreli

Do pred nekaj leti je kazalo, da se je začelo originalno spisovno gradivo v resnici pojavljati šele z letom 1507.⁴ To je bilo mogoče logično razložiti s požarom, v katerem je leta 1506 zgorela le nekaj let stara deželna hiša⁵ na ljubljanskem Novem trgu skupaj z zmetki stanovskega arhiva. Po poročilu stanovskega registratorja Karla Seifrída Perizhofferja iz leta 1722 sodeč, so tedaj zgoreli vsi dokumenti, razen deželnih privilegijev in nekaterih spisov, ki jih je tedanji deželni glavar Hans Turjaški hranil pri sebi in jih je kasneje vrnil v novi stanovski arhiv. Perizhoffer piše: *Najstarejše deželno stanovske listine in spisi so*

leta 1506 popolnoma pogoreli v tukajšnjem požaru, zato se registratura hvalevrednih deželnih stanov začanja z letom 1507; o tem priča deželnozborsko posvetovanje, ki je bilo na premilostljivi ukaz cesarja Maksimilijana I. zaradi sklica vojske zoper Benečane na petek pred sv. Ožboltom v 1507. letu tukaj v Ljubljani. Kljub temu sem našel nekaj malega starejših listin pri deželnih svoboščinah, ki jih je med letoma 1493 in 1520 gospod Hans Turjaški, gospod na Šumberku, tedanji gospod deželni glavar na Kranjskem, zadržal pri sebi in jih je šele po požaru dal v novi deželeno stanovski arhiv ...⁶

Perizhofferjevo poročilo pove marsikaj, čeprav je v nekaterih delih nejasno. Predvsem sta vprašljivi letnici 1493 in 1520, saj ju je moč razumeti tudi tako, da je bil Hans (Janez) Turjaški v tem obdobju kranjski deželni glavar. To ne drži, saj je bil Hans za kranjskega glavarja imenovan v začetku leta 1501, na tem položaju pa je ostal do leta 1522. Pred njim, med letoma 1483 in 1501, je bil deželni glavar Hansov stric Viljem Turjaški.⁷ Kolikor so z letnicama 1493 in 1520 mišljene deželne svoboščine (privilegiji), »striže« prva letnica, saj kranjskih privilegijev iz leta 1493 ne poznamo, so pa iz januarja 1494 (in tudi iz leta 1520).⁸

Kljub tem razmeroma nepomembnim pomislekom o Perizhofferjevem poročilu pa tudi to potrjuje, da so stanovi dokumente trajne vrednosti – zlasti so tu mišljeni deželni privilegiji – hranili ločeno od preostalega (spisovnega) gradiva. Privilegiji (deželni ročini) so bili ob požaru gotovo na ljubljanskem gradu, upravnem centru dežele in sedežu deželnega glavarja, ki je bil tudi neformalni šef deželnih stanov. Privilegiji so se tako ohranili skorajda v celoti, saj so z izjemo ene ohranjene vse originalne privilegijske listine za ožjo Kranjsko, prav tako vse listine za plemstvo v nekdanji goriški deželici na Dolenjskem in v Beli krajini (t. i. Grofija v Marki in Metliki). Slabše so ohranjeni privilegiji za Istro, saj je prvi original šele potrditev cesarja Karla V. iz leta 1520.⁹

¹ *Splošni pregled*, str. 28.

² *Vodnik po arhivih Slovenije*, str. 37, 42; *Arhivski fondi in zbirke*, str. 33; *Vodnik po fondih in zbirkah*, str. 314, 317. Podatke zadnjega vodnika iz leta 1999 (za zdaj) povzema tudi podatkovna zbirka oziroma register na spletni strani arhiva (<http://www.arhiv.gov.si>).

³ Spisi (akti) poznega srednjega veka so pri pisarniškem poslovanju nastali zapisi ali obravnave, ki bodisi vodijo k pravnim poslom bodisi le-te izvajajo. Sestavljeni so iz več posameznih dokumentov (spisov v ožjem smislu). Spisi v širšem smislu lahko vsebujejo tudi listine. Za potrebe te razprave bomo spise navadno razumeli v ožjem smislu, kot posamične dokumente, ki vsebujejo odredbe in ukaze v različnih upravnih, vojaških ali sodnih zadevah ter nimajo posebne dolgoročne pravne veljave. Po obliki gre za mandate oziroma pisma na papirju standardnih mer. Prim. Quirin: *Einführung*, str. 66–67, 83–84.

⁴ Prim. *DSKS I*, str. XI, XII, 8–19 (št. 11–18). Med dokumenti, ki jih je Marija Verbič objavila kot kranjske deželnozborske spise, so starejši od leta 1507 vzeti iz zbirke listin. Iz aprila 1507 je sočasni prepis, najstarejši objavljeni originalni spis iz stanovskega arhiva pa je iz aprila 1508.

⁵ O začetkih le-te nazadnje: Nared: *Arhiv*, str. 6–8; Nared: *Dežela*, str. 241–244.

⁶ *Die gar alte Landschafftliche Acta vnd Schrifften seynt in einer Anno 1506 alhier entstandenen Feyerprunst völlig in rauch aufgangen, dachero fanget sich Einer Löblichen Landschafft Registratur ab Anno 1507 an, nach Ausweisung der Landtags Beratschlagung, so auf Kaysers Maximiliani primi allergnädigsten Beuelch wegen des Aufspots wider die Venediger am Freytag vor Oswaldi des 1507. iabrs allhier zu Laybach ist gehalten worden. Iedoch finde ich etwas wenigens von ältern actis bey denen Landtsfreyheiten, welche ab Anno 1493 bis 1520 Herr Hans von Auersperg, Herr zu Schönperg, etc., damaliger Herr Landtschubtman in Crain, behaltweis bei sich gehabt und erst nach der Feiersprunst in das neue Landtschafftliche Archivum gegeben ...* ARS, AS 2, DSK I, š. 874, fol. 122; prim. tudi *DSKS I*, str. XI; Nared: *Arhiv*, str. 8–9.

⁷ Preinfalk: *Auerspergi*, str. 73–74, 77–79, 450, 509; Nared: *Dežela*, str. 150–152.

⁸ Glej npr. Volčjak: *Kranjski deželni privilegiji*, str. 106–129.

⁹ Izčrpna predstavitev v katalogu *Kranjski deželni privilegiji*

Upravičeno je vprašanje, kje je bil spisovni del stanovskega arhiva po požaru leta 1506. Ker je precej dobro ohranjen, je težko verjeti, da bi bil v deželni hiši (lontovžu), ki jo je leta 1511 prizadel potres in trinajst let zatem (še ne do konca obnovljenega) nov požar. Še novembra 1528 so kranjski stanovi v pritožbi nadvojvodi Ferdinandu I. tarnali, da nimajo nobenega prostora (*wonung*), v katerem bi lahko imeli zasedanja deželnega zbora in dvorne večje. Lontovž potemtakem vsaj četrto stoletja ni normalno funkcioniral. Menimo, da so stanovske privilegije še naprej hranili pri deželnem glavarju, morda pa tudi preostalo, recimo mu papirno gradivo.¹⁰

Vsi spisi niso zgoreli

Večjo uganko (so) predstavljajo(li) spisi (*etwas weniges von ältern actis*), ki jih je deželni glavar skupaj z deželnimi svoboščinami rešil pred ognjem. Perizhoffer se hvali, da jih je našel in si z njimi pomagal pri pripravi obširnega abecednega seznama kranjskih gospodov in deželanov.¹¹

Pogled v sicer zelo nepopolni in po sredi 17. stoletja za nazaj narejeni prvi registraturni protokol stanovskega arhiva obljublja nekaj spisov, ki so nastali pred požarom. *Registraturs Protocoll vom 1509 bis 1520 Jar*¹² ima na foliju 1r registriranih šest dokumentov: po enega iz let 1461,¹³ 1463, 1472 in 1499 ter dva iz leta 1500. Od naštetih nam je po novejših popisih (evidencah) oziroma gradivu samem uspelo doslej »identificirati« le enega (1463, šk. 848), o tem pa bo kmalu govor. Omenjeni predstavljajo vse v protokolu evidentirane spise, ki so nastali pred za kranjski stanovski arhiv žalostnim letom 1506.¹⁴ V prvem registraturnem protokolu

omenjenih dokumentov ni niti v listinski zbirki, v katero so nekdanje uvrstili kar nekaj starejših stanovskih listin.

Navadno se zgodi, da do »odkritij« pridemo po naključju. Leta 2004 ali 2005 je tako brskanje med serijo deželanskih pisem (ohranjena so šele od leta 1587 naprej) odkrilo sveženj z imenom *Landesfreiheiten*, v katerem smo v 35 »zadevah« našli 38 starejših dokumentov (v glavnem originalov), od katerih je 5 originalnih dokumentov starejših od časovne točke nič, se pravi leta 1506, kot tudi od uvodoma omenjene mejne letnice stanovskega spisovnega gradiva (1493).¹⁵ Poleg petih originalnih dokumentov iz let 1457 (2), 1461 in 1463 (2), ki jih v obliki registrov predstavljamo v Dodatku (št. 2, 3, 7, 10 in 11), je treba omeniti še dva prepisa. Prvi (narejen je bil v drugi polovici 16. stoletja) prinaša 27. avgusta 1457 izdano pričevanje sodnika, sveta in skupnosti meščanov Metlike črnomaljskim »meščanom«, da so od avstrijskih knezov in prej goriških grofov imeli metliškimi enake svoboščine in ročine, ki pa so pred 40 leti pogoreli v treh požarih.¹⁶ Prepis je Dimitz leta 1874 citiral v prvem delu Zgodovine Kranjske, vendar ga je lociral v vicedomski arhiv.¹⁷ Verjetno je tudi to razlog, da so ga kasnejši raziskovalci belokranjske urbane zgodovine imeli za izgubljenega in so se sklicevali na Dimitza.¹⁸ Drugi prepis je bil narejen nekaj de-

dogovora z dne 15. februarja 1507, sklenjenega med cesarskim svetnikom Felicijanom Petschacherjem in Magdaleno, hčerko Jurija Dürra z Lanšpreža. Folij 1v nato res niza dva spisa za leto 1509, naslednji neoštevilčeni folij pa ima za leto 1510 šest vpisov. Potem je foliacija znova tekoča od 1 do 380, vpisi pa se nadaljujejo z letom 1511. Sestavljačev protokola je vnaprej pustil za vsak mesec po tri folije prostora, vendar šele na foliju 10 najdemo prvi vpis (z datumom 3. april 1511), nato pa v tem letu le še dva vpisa. Leto 1512 (fol. 37–73v) sploh ne prinaša nobenega vpisa, leto 1513 tri, 1514 osem, 1515 enega, 1516 dva, 1517 enega, 1518 štiri, 1519 enega in 1520 sedemnajst vpisov. Revni izkupiček napeljuje na misel, da protokol ni bil resneje voden oziroma da so ga pisali za nazaj – zato je vpisovalec vnaprej puščal prostor za dokumente posameznega meseca.

1338–1736; glej še Levec: *Die krainischen Landhandfesten*, str. 244–301.

¹⁰ Nared: Arhiv, str. 7–9; Nared: *Dežela*, str. 243–244.

¹¹ ARS, AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 122–184. Perizhoffer je sicer uredil in v dvodelnem repertoriju popisal stanovski arhiv. Nared: Arhiv, str. 12–14.

¹² ARS, AS 2, DSK I, šk. 849. Na platnici so bile sicer pozneje vpisane še letnice 1401, 1436, 1499 in 1500. O registraturnih protokolih in razmeroma skromni uporabnosti teh Nared: Arhiv, str. 9–11.

¹³ Prvotna letnica je bila 1401 (pozneje je bila vpisana tudi na naslovnico protokola), a jo je potem nekdo s svinčnikom spremenil v 1461, 6. marec. Tudi ta letnica je bržčas napačna, saj je regist tak: *Herr Graf von Thurn, Landt CRAINERISCHER Gesandte an die Kayserliche Maiestät, beribtet seine fortsetzende Reise ins Niederlandt, bittet anbey umb ein Wehsl auf Ynspruckh und umb die Credenzschreiben an die Kayserliche Maiestät etc. und Reichsstände*. Nemogoče je, da bi bil kak grof (sic!) Thurn leta 1461 res kranjski odposlanec.

¹⁴ Pred omenjenimi šestimi je na foliju 1^{1/2} vpis poročnega

¹⁵ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848. Priložen je popis dokumentov, tudi nekaterih, ki niso več ohranjeni. Najstarejšim dokumentom sledi več suplik in rešitev le-teh iz obdobja cesarja Maksimilijana I. (po letu 1511), zlasti in davčnih zadevah in raznih sporih. Poseben sklop so odredbe iz časa nadvojvode Ferdinanda I.; vse so iz leta 1526. Sledi še ločen snopič z naslovom *Verschiedene Copien von Landesfürstlichen Resolutionen etc.*, kjer najdemo 19 večinoma v originalu ohranjenih spisov oziroma zadev iz 16. stoletja (najstarejši iz leta 1510). Ti pa se v veliki meri res nanašajo na razne privilegije in koncesije deželnim stanovom.

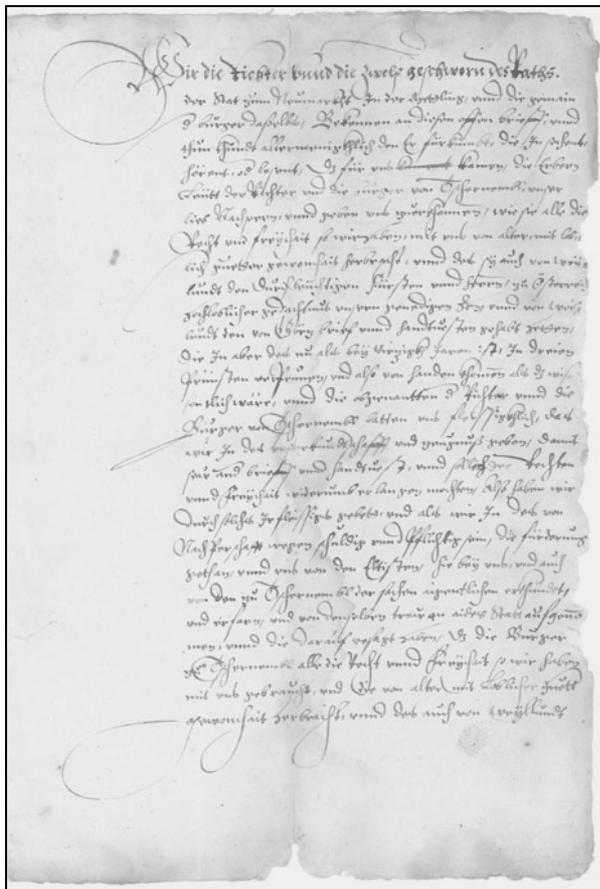
¹⁶ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa *Landesfreiheiten*, št. 5.

¹⁷ Dimitz: *Geschichte Krains I*, str. 313.

¹⁸ Zwitter: *Starejša kranjska mesta*, str. 2; Otorepec: *Srednjeveški*

setletij prej, vsebuje pa septembra 1465 v Kopru izdani ukaz beneškega kneza (doža) tržaškemu glavarju, naj Kristofu Barbu vrne imetje, ki mu je bilo zaradi njegove zvestobe Benečanom odvzeto v času prerivanja med habsburško in beneško stranko v Trstu.¹⁹

Od petih originalov je Dimitz citiral tri (Dodatek št. 2, 7 in 11), in sicer spet kot del vicedomskega arhiva.²⁰ Možnost, da so bili spisi tedaj res med vicedomskim gradivom, je seveda realna, čeprav po vsebini ne sodijo nujno tja. To še posebej velja za kredenčno pismo cesarja Friderika III. za njegovega odposlanca Jurija Pibriacherja z dne

Prepis pričevanja z dne 27. avgusta 1457, s katerim so Metličani Črnomalcem potrdili, da so ti od avstrijskih knezov in prej goriških grofov imeli metliškim enake svoboščine in ročine, ki pa so zgoreli v požarih (ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 5).

pečati, str. 49; Kos: Bela krajina, str. 47; Golec: Črnomelj, str. 167–168, op. 48. Golec je predvideval, da je bil prepis zelo verjetno v enem od štirih zdaj izgubljenih snopičev v razdelku »Civitatensia Črnomelj« v vicedomskem arhivu.

¹⁹ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 12.

²⁰ Dimitz: *Geschichte Krains I*, str. 273, 275, 315.

22. julij 1457.²¹ Pismo (*littera clausa*), naslovljeno na naše drage zveste deželne stanovne na Kranjskem, se je lahko v vicedomskem arhivu znašlo le po pomoti. Glede na številne selitve stanovskega in vicedomskega arhiva to niti ne bi bilo presenetljivo.

Ob najdbi, ali bolje ponovnem odkritju, smo predvidevali, da so prav to tisti »glavarjevski« spisi, ki so po srečnem naključju preživeli požar v deželni hiši. Konec koncev jih s Hansom Turjaškim povezuje Perizhofferjeva navedba, da je glavar nekaj spisov (listin) hranil pri deželnih svoboščinah, tudi na novo odkriti spisi pa so bili v mapi Landesfreiheiten, čeprav se vsebinsko nanje ne nanašajo. Najstarejšega od njih, kredencial za cesarskega odposlanca Jurija Pibriacherja iz julija 1457, smo leta 2009 označili za najstarejši nelistinški dokument (spis), kar se jih je ohranilo v kranjskem stanovskem arhivu.²²

Pristali smo torej pri petih »glavarjevskih« originalih. Konec leta 2009 smo ob popisovanju gradiva snovne skupine »Miscellanea« virtualno pristali tudi v Trstu, in sicer v vročem letu 1463, ko so se spori zaradi trgovanja in prisilnih poti vedno bolj razvneli.²³ Cesar Friderik III. je zato ukazal kranjskemu deželnemu glavarju Ulriku Schaumbergu oziroma njegovemu namestniku (deželnemu upravitelju), naj kranjske deželane in njihove ljudi seznanji z dogovorom o poteh, ki naj jih kranjski trgovci uporabljajo pri trgovanju z laškimi deželami oziroma s Trstom.²⁴ Našli smo šesti original, v Dodatku št. 9.

Pasivni lov za zakladom se je nadaljeval. In spet smo čakali na naključje. Do 21. septembra 2010, ko je nekaj arhivistov iskalo nekaj drugega po temačnejših delih arhivskih depojev. Med neurejenimi skladovnicami na videz zelo obrobne gradiva smo našli nekaj tretjega – 21 fasciklov, ki očitno niso bili uvrščeni v noben registriran fond ali zbirko. V poltemi smo brali naslove fasciklov: akti okrožnega urada, gospodstvo Loka, gospodstvo Bela peč, gospodstvo Bled, gozdne zadeve in z njimi povezani spori, izsuševanje barja, deželni svobodniki ..., v časovnem razponu od 16. do 19. stoletja.²⁵ Našli smo tudi fascikel »Privilegije«, ki skriva

²¹ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 7.

²² Nared: *Dežela*, str. 27–28 (s fotografijo). Ob tem je bil dokument tudi napačno datiran, z 2. namesto 22. julijem.

²³ Prim. Gestrin: *Trgovina*, str. 75–79; Nared: *Dežela*, str. 110.

²⁴ ARS, AS 2, DSK I, šk. 674 (fasc. 379d), št. 17.

²⁵ Raziskovanje »provenience« odkritih fasciklov je pokazalo, da večina gotovo sodi med »osemajst povezkov spisov nekdanjega c. kr. okrožnega urada in c. kr. komorne prokurature«, ki jih je kranjskemu deželnemu muzeju oziroma arhivu med oktobrom 1901 in septembrom 1902 izročila c. kr. finančna prokuratura. V letnem poročilu kranjskega

predvsem prepise osnovnih privilegijskih listin in njihovih potrditev, se pravi prepise deželnih privilegijev (ročinov) za (ožjo) Kranjsko, Slovensko marko in Metliko ter Istro. Gotovo smo našli tiste prepise, ki jih Vladimir Levec konec 19. stoletja videl ob zbiranju gradiva za razpravo o kranjskih deželnih ročinah, 110 let kasneje pa smo jih ob pripravi razstave z isto temo brez uspeha iskali.²⁶

Končno omenimo še star fascikel iz serije Acten des krainischen Landes-Museum-Archives in Laibach z natipkanim naslovom »Cesarske in deželno-knežje resolucije in naredbe v gospodarskih, političnih, sodnih in vojaških zadevah 1421–1530«. Pod tem naslovom se skriva starejši napis »Stare listine 1421–1530«. Prvi vtis za stanovski arhiv pristojnega arhivista je bil, da gre za tako rekoč arheološko najdbo, saj je med prvimi dokumenti v fasciklu najstarejše znano vabilo na kranjski deželni zbor iz avgusta 1463, ki je bilo znano le po zelo starem registru Ernsta Birka iz leta 1843²⁷ in je veljalo za izgubljeno. Vsebina je dišala po stanovskem arhivu, to pa je nakazoval tudi priloženi popis dokumentov oziroma zdev. Ta navaja, da so »odredbe« (Verordnungen) del I. konsignacije (registrature) stanovskega arhiva, in sicer fascikla 546.

Prva registratura stanovskega arhiva (fonda) je danes razvrščena po sistemu, ki ga je leta 1888 uvedel arhivar kranjskega deželnega muzeja Julius Wallner.²⁸ Pogled v znano Wallnerjevo kartoteko s 140 snovnimi skupinami in 557 registraturnimi fascikli je odkril, da med njimi (poleg nekaterih drugih) med fasc. 545 (Verordneten Instruktionen) in 547 (Vermögenssteuer) manjka fasc. 546, ki bi po približni abecedni logiki lahko nosil naslov Verordnungen.²⁹ Wallnerjeva (pre)ureditev prve registrature je temeljila na ureditvi Franca Ksaverja Richterja iz leta 1817. Ta je staro Perizhofferjevo ureditev iz dvajsetih let 18. stoletja nadgradil tako, da je snovne skupine podrobneje razčlenil in oblikoval nekakšen klasifikacijski načrt z abecednim vrstnim redom fasciklov, ki jih je oštevilčil in sumarno po-

pisal.³⁰ V Richterjevem popisu so Verordnungen še na »pravem« mestu, med fascikloma Verordneten Wahl in Vermögenssteuer.³¹ Tam jih je očitno našel tudi Birk, ki je sredi štiridesetih let 19. stoletja spisal regeste za tri dokumente iz tega fascikla, ki so bili kot originali shranjeni v ljubljanskem stanovskem arhivu (Dodatek št. 5, 12, 13). Na vprašanje, kdaj in kdo je fascikel z odredbami oziroma starimi listinami izločil iz stanovskega arhiva (fonda), bržčas ne bomo mogli nikoli zanesljivo odgovoriti. Glede na to, da Dimitz vsaj starejših dokumentov ni uporabljal, bi lahko domnevali, da so bili iz stanovskega gradiva izločeni med letoma 1843 (Birk) in 1874 (Dimitz). Po drugi strani je verjetneje, da je bil fascikel izločen po Wallnerjevi preureditvi, saj se s svojo tekočo številko 546 ujema z manjkajočim fasciklom v zdaj dostopni Wallnerjevi kartoteki. Zato je verjetnejša teorija, da ga je iz Wallnerjevega sistema »izpulil« kateri od njegovih naslednikov, morda Alfons Müllner, ki je začel v letih 1900–1903 zelo po svoje preurejati stanovski arhiv.³² Zgovorno je tudi, da je imel s prej omenjenimi 18 fascikli opraviti prav Müllner.³³

Na kratko k vsebini na novo odkritega fascikla 546. Po priloženem popisu naj bi vseboval 108 spisov iz obdobja 1421–1530. Že kmalu smo lahko ugotovili, da je dokumentov precej več in da so ne-

deželnega odbora tudi lahko preberemo, da naj bi iz prevzetega gradiva v muzeju izločili za deželno in kulturno zgodovino pomembne spise. To so storili in z odbranimi spisi (2574 kosi) napolnili 18 »predalov«. Glej *Poročilo o delovanju*, str. 198; prim. tudi akcesijsko knjigo Arhiva RS za obdobje 1821–1945, št. 665, leto 1903. Devetnajsti fascikel vsebuje Pravila raznih zadrug in bolniških blagajn na Kranjskem za obdobje 1889–1914.

²⁶ Levec: Die krainischen Landhandfesten, str. 284–293; Nared: Objava in prevod, str. 70.

²⁷ Birk: Verzeichniss VII, str. CCCXLVI, št. 803.

²⁸ O njegovem preurejanju stanovskega arhiva nazadnje Nared: Arhiv, str. 15.

²⁹ Prim. *Splošni pregled*, str. 35.

³⁰ *Splošni pregled*, str. 29–32; Nared: Arhiv, str. 14.

³¹ V (samo)razmislek je treba navesti, da si v Richterjevi ureditvi (1817) sledijo fascikli Landesfreyheiten (deželne svoboščine), Landesfürstliche Befehle und Entscheidungen (deželno-knežji ukazi in sklepi) in Landmannsbrieft (pisma deželanstva), pri Wallnerju pa teh fasciklov ni. (*Splošni pregled*, str. 29–35) Danes so – kot smo že pojasnili – deželne svoboščine (Landesfreiheiten) s petimi originali iz let 1457–1463 uvrščene za serijo deželanskih pisem (Landmannsbrieft), spise iz fascikla 546 (Verordnungen) pa bi si po vsebini lahko predstavljali tudi pod naslovom deželno-knežji ukazi in sklepi (Landesfürstliche Befehle und Entscheidungen).

³² Nared, Arhiv, str. 15. V delovnem poročilu Osrednjega državnega arhiva Slovenije za leto 1947 lahko preberemo, da je bilo težišče dela ustanove na registraciji in katalogizaciji starejšega stanovskega arhiva, se pravi I. registrature. Najprej je bilo treba preurediti tisti del, ki ga je v letih 1900–1903 »razdejal« nekdanji muzejski kustos A. Müllner in ga uredil po svoje. »V celem je razdejal 165 fascikljev in te je bilo treba spraviti v prvotno stanje, v katerem je ostali del tega arhiva.« Tudi poročila iz petdesetih let govorijo o urejanju starca stanovskega arhiva, ki naj bi bil zaradi nestrokovnih posegov pri urejanju slabo pregleden in težko »uporabljiv«. Glej poročila v dosjeju fonda AS 2. Pred oblikovanjem utemeljenega suma bi morali podrobno pregledati dnevnik (Diarium), ki ga je Müllner pisal ob svojem delu.

³³ Glej op. 25. Po besedah dr. Eme Umek (september 2010) in upoštevajoč njegov dnevnik je pisava na omenjenih fasciklih gotovo Müllnerjeva.

kateri smiselno združeni v nekakšne zadeve. Poleg tega so dokumenti v popisu in/ali tudi v kasneje spisanih registih na hrbtnih straneh velikokrat napačno datirani. Natančnejši pregled in popis fascikla je dal tako sliko.

Spisov oziroma zadelv je res 108, posamičnih dokumentov pa okrog 160. Ti se kronološko raztezajo od leta 1421 do leta 1615, večina dokumentov pa je iz obdobja 1510–1530.³⁴ Z izjemo ene pergamentne listine so vsi dokumenti spisani na papirju, ki pa ni vedno najbolj ohranjen. Različno so ohranjeni tudi pečati na originalnih dokumentih. Jezik je v glavnem nemški, nekaj dokumentov je latinskih. Med originali prevladujejo deželno knežji mandati, ukazi, odredbe, razglasi ipd. Ti so velikokrat povezani s sočasnimi prepisi suplik, ki so jih razni prosilci naslavljali na deželnega kneza ali njegov regiment, knežja pisarna pa jih je nato v prepisu in skupaj z deželno knežjo odredbo (navodilom) pošiljala kranjskim deželnim oblastnikom (deželnemu glavarju, upravitelju ali upravniku, deželnemu vice-domu ipd.) v vednost. Poleg navadnih (sočasnih, a praviloma nedatiranih) prepisov je ohranjenih tudi nekaj kasnejših kolacioniranih prepisov, zlasti zaščitnih pisem (Schadlosbriefe) in pobotnic iz prvega desetletja 16. stoletja.

Po vsebini daleč prevladujejo suplike in z njimi povezani knežja navodila in rabsodbe v različnih sodnih zadevah (postopkovni zapleti, jurisdikcijski spori, zavlačevanja ...), sledijo ukazi, mandati in odredbe v vojaških in obrambnih zadevah, splošnih upravnih, trgovsko-gospodarskih, davčnih in cerkvenoupravnih zadevah.³⁵

Podrobnejša predstavitev vsebine zanimivega in raznovrstnega fascikla 546 bi vzela preveč časa, zato se bomo v kontekstu tega prispevka omejili zgolj na osem izvornikov iz obdobja 1457–1465. V Dodatku jih predstavljamo s št. 1, 4–6, 8, 12–14. Kot kaže zdaj, je ukaz cesarja Friderika III. kranjskemu deželnemu upravitelju Gašperju Melzu z dne 27. januarja 1457 najstarejši ohranjeni spis ozi-

roma nelistinski dokument v kranjskem stanovskem arhivu.³⁶ Poltretji mesec po umoru Ulrika II. Celjskega je cesar opomnil Melza, naj bo pripravljen z vsemi konjeniki in pešaki, kar jih ima na voljo, priskočiti na pomoč, kolikor bi želel kdo z vojsko poseči v boj za celjsko dediščino. Kot vemo, so se vojaške operacije kmalu res začele. Iz Radovljice, denimo, je cesarsko vojsko poleti prepočil Jan Vitovec, vojskovodja Katarine Celjske. Vitovečvo posadko so cesarski kasneje izolirali, ji z zaporo poti onemogočili nemoteno oskrbo³⁷ in kot priča 28. novembra 1457 v Velikovcu spisano pooblastilo Juriju Pibriacherju, je bil cesar v rednih stikih s svojimi poveljniki na radovljiškem bojišču.³⁸ Sredi decembra istega leta je Katarina Celjska cesarju Radovljico dokončno prepustila.³⁹ Tudi tretji in četrti izvornik iz fasc. 546 se dotikata radovljiškega konca, natančneje farnih cerkva v Radovljici in Gorjah. Mandata cesarja Friderika III. kranjskemu upravitelju Gašperju Melzu v zvezi z imenovanji in prezentacijami tamkajšnjih župnikov sta iz 21. oziroma 23. aprila 1458.⁴⁰

Nadaljnji trije originalni dokumenti dopolnjujejo pogled na »tržaško krizo« leta 1463. 11. marca tega leta je Friderik III. naročil kranjskemu deželnemu glavarju Ulriku Schaumbergu oziroma njegovemu namestniku (upravitelju), naj vsem prebivalcem Kranjske prepove trgovanje z Benečani, kolikor ne bodo ti do jurjevega (23. 4.) odpravili trgovske blokade mesta Trst. Prepoved naj bi veljala, dokler Benečani ne bi umaknili svoje prepovedi (blokade) trgovanja z mestom. V cesarjevem ukazu je posebej zanimivo opozorilo, naj glavar ukrepa, ne da bi čakal zbor deželanov ali kak drug cesarjev ukaz (*vnd darinn dbainerlaj besamung vnserr lanndleut noch anders vnsers beuelbens wartes!*).⁴¹

Več let trajajoče napetosti med Habsburžani in Benečani zaradi trgovske konkurence med habsburškim Trstom ter beneškimi Piranom, Koprom in Miljami so leta 1463 prerasle v pravo vojno. Trst je beneškim mestom (nasilno) odžiral dobiček od trgovanja s celino, to pa je beneško vojsko zvrabilo pred mesto. Tržačane so – tako beremo v pozivu višnjegorskemu oskrbniku Gašperju Melzu z dne 16. avgusta 1463 – nadlegovali z ropanjem, poži-

³⁴ Natančnejša slika je taka (leto, število dokumentov): 1421 1 (prepis), 1457 2, 1458 2, 1463 3, 1465 1, 1473 1 (p), 1505 1 (p), 1506 2 (p), 1507 1+1p, 1509 1 (p), 1510 2, 1511 5, 1513 1, 1514 10, 1515 2, 1516 1, 1517 2, 1518 4+1p, 1519 3, 1520 2, 1521 4, 1522 8, 1523 1, 1524 2, 1525 5, 1526 9+1p, 1527 11, 1528 9, 1529 7, 1530 13, 1531 1, 1532 1, 1539 1, 1541 1, 1542 1, 1552 1, 1555 1, 1615 1. Poleg naštetih je še 25 nedatiranih dokumentov, ki pa jih je glede na povezane dokumente mogoče dokaj natančno datirati.

³⁵ Na priloženem lističu je vsebina fascikla s pisavo 18. stoletja označena kot *Kajserliche vnd Landtsfürstliche Resolution vnd Verordnungen, daß in Landtschafftlichen- vnd Schrannten Acta, in Partheij vnd Clagen wie ex officio ex in Polit-, Justiz vnd Militär Sachen.*

³⁶ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 7.

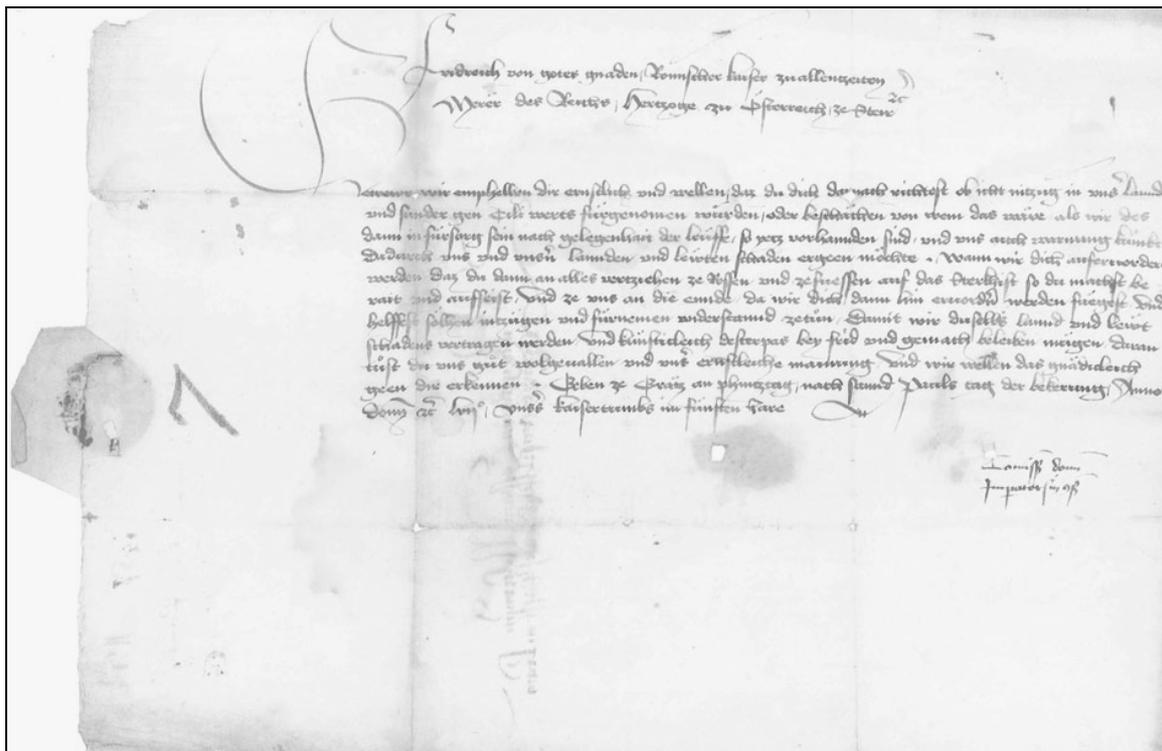
³⁷ Prim. ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 6 (Dodatek št. 3).

³⁸ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 6 (Dodatek št. 4).

³⁹ Otorepec: Gradivo za zgodovino Radovljice, str. 29, št. 115.

⁴⁰ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 8 in 8a (Dodatek št. 5 in 6).

⁴¹ Prav tam, št. 5 (Dodatek št. 8).

Ukaz cesarja Friderika III. kranjskemu deželnemu upravitelju Gašperju Melzu z dne 27. januarja 1457. Najstarejši (za zdaj) poznani spis v kranjskem stanovskem arhivu (ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 7).

ganjem, uničevanjem pridelkov, sekanjem oljk in tret ter drugimi malopridnostmi. Temu se je nameraval cesar in kranjski deželni knez Friderik III. upreti z nasvetom in pomočjo svojih deželanov in *zvestih*. Zato ti resno ukazujemo in želimo, da na bližajoči se dan svetega Križa [14. 9.] prideš k nam v Ljubljano, da boš skupaj z drugimi našimi deželani, ki smo jih za isti dan poklicali prav tja, pomagal in svetoval, kako naj se zoperstavimo početju omenjenih Benečanov in njihovih [ljudi], da bomo mi, dežela in ljudje obvarovani nadaljnje škode. Melza je še posvaril, naj se ne obotavlja in naj se pri tem ne da motiti, saj tako veleva dolžnost do gospoda, njegovih dežel in ljudi. S prihodom na zbor bo izpolnil knezovo voljo in si zaslužil njegovo milost.⁴²

Še nedavno je veljalo, da je najstarejše v originalu ohranjeno vabilo (poziv) na kranjski deželni zbor šele iz začetka julija 1501, ko je kralj Maksimilijan I. pozval ljubljanskega mestnega sodnika in svet, naj na deželni zbor v Ljubljani 28. julija pošljeta pooblaščenega zastopnika.⁴³ Kot smo že omenili, pa se je med odkritimi »odredbami« končno našel skoraj štiri desetletja starejši poziv

Gašperju Melzu, ki je bil znan le iz Birkovega registra in je veljal za izgubljenega. Ponovno odkriti izvirnik povezujemo s prvim neposredno dokumentiranim kranjskim deželnim zborom septembra 1463.⁴⁴

Ni nam znano, ali se je Melz deželnega zbora res udeležil, kaj so na njem sklenili in kako so kranjski stanovi pomagali Trstu. Pomoč očitno ni bila zadostna, saj se je cesar že 27. oktobra spet obrnil na višnjegorskega oskrbnika z navodilom, naj bo z vsem svojim moštvo pripravljeno pomagati obleganemu Trstu, saj se je od kranjskih prelatov, plemstva in mest zahtevana pomoč izkazala za nezadostno, Benečani pa so iz dneva v dan krepili svoje sile.⁴⁵ Mesto je obleganje sicer vzdržalo, vendar je moralo po sklenjenem premirju dopustiti prosto izbiro trgovskih poti, se zaradi grožnje z uničenjem njegovih solin odpovedati izvozu soli po morju, dvema strateškima točkama (Socerbu in Mokovu) ter za povrh še Novemu gradu (Podgradu). Friderik je proti morju usmerjeno trgovino svojih dežel kljub temu še naprej usmerjal v Trst.⁴⁶

⁴² Prav tam, št. 3 (Dodatek št. 12); Nared: Najstarejše vabilo.

⁴³ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 972, 1501 julij 6.; DSK I, str. 4, št. 3; Nared: *Dežela*, str. 213–214; fotografija tudi na notranji naslovnici revije *Arhivi* 32, 2009, št. 2.

⁴⁴ Nared: *Dežela*, str. 187, 201.

⁴⁵ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 2 (Dodatek št. 13).

⁴⁶ Gestrin: *Trgovina*, str. 75–82, 87–92; Nared: *Dežela*, str. 110.

Zadnji »srednjeveški« original je Friderikova pisarna v Dunajskem Novem mestu spisala 23. avgusta 1465. Cesar je tedaj naročil višnjegorskemu oskrbniku in kranjskemu deželnemu upravitelju Gašperju Melzu, naj graškemu meščanu Baltazarju Eckenbergerju vrne v Ljubljani zaplenjeno živino (*wieh*), ki jo je hotel ta gnati na Laško.⁴⁷ Zadnji dokument je edini izmed 14 tu predstavljenih originalov, ki ga je javnosti predstavil starosta slovenske diplomatike Božo Otorepec. Objavo oziroma prepis najdemo tako v Gradivu za zgodovino Ljubljane v srednjem veku kot v Centralni kartoteki srednjeveških listin,⁴⁸ ob tem pa se lahko upravičeno vprašamo, zakaj ni objavil oziroma prepisal tudi drugih sedmih papirnih listin iz fascikla 546.⁴⁹

Kolikor nam je znano, so gradivo fascikla 546 tudi sicer uporabili le redki. Ernst Birk je na primer objavil regeste treh dokumentov (Dodatek št. 5, 12 in 13).⁵⁰ Regesti so bili gotovo narejeni po originalih iz ljubljanskega stanovskega arhiva (Ständisches Archiv zu Laibach), vendar domnevamo, da jih je po Birkovem naročilu naredil kak njegov ljubljanski korespondent. Birk je po predlogi iz stanovskega arhiva objavil tudi regist ukaza cesarja Friderika III. z dne 8. marec 1463, s katerim je Gašperju Melzu naročil, naj se skupaj z še nekaterimi vplivnejšimi kranjskimi plemiči (Jurij in Gašper Črnomaljski, Engelhart Turjaški, Andrej Hohenwarter in Jurij Lamberger starejši) posvetuje o potrebnih obrambnih ukrepih.⁵¹ Originala za zdaj (še) nismo našli.

S tržaško krizo povezana ukaza Gašperju Melzu (Dodatek št. 12 in 13) izčrpno povzema August Dimitz, vendar je vidno, da ju je poznal le prek Birka.⁵² Med »uporabniki« fascikla 546 po 2. svetovni vojni oziroma ustanovitvi osrednjega državnega (republiškega) arhiva lahko omenimo za zdaj še neznan roko, ki je na zgornji levi rob spisa iz decembra 1529 s svinčnikom pripisala citat »ODAS, Stan. a. fasc. Stare list. 82«,⁵³ in Josipa Žontarja. Ta je sredi petdesetih let prejšnjega stoletja za razpravo o policijskih redih uporabil tudi generalni mandat Ferdinanda I. iz aprila 1530, s katerim je prebivalcem dežele Kranjske prepovedal točenja vina in piva, preklinjanje, kegljanje in druge »spektakle« v času cerkvenih prošenj.⁵⁴ Žontar⁵⁵ je kot »staro listino« citiral tudi Ferdinandov odgovor kranjskim stanovom glede novega policijskega reda (8. 6. 1553), ki pa se (zdaj) v resnici hrani v šk. 848, v snopiču z naslovom *Verschiedene Copien von Landesfürstlichen Resolutionen etc.*⁵⁶ Mogoče je, da je zmešnjava tako glede zadnje omenjenega primera kot stanovskih dokumentov med vicedomskimi (in obratno) nastala šele v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko so gradivo obeh najstarejših fondov iz starih fasciklov prelagali v moderne arhivske škatle. Dopustiti bi morali še možnost, da so bili v šk. 848 najdeni starejši dokumenti, ki so tam v mapi *Landesfreiheiten*, v resnici del odredb (*Verordnungen*) iz fasc. 546, med deželne svoboščine (*Landesfreiheiten*) pa bi lahko sodili prepisi deželnih privilegijev in drugih listin, najdeni v fasciklu »Privilegij«. Da so se zadeve nekoč pomešale, nakazuje med drugim dejstvo, da dve podobni kredenčni pismi, ki ju je dal Friderik III. julija in novembra 1457 spisati za svojega odposlanca Jurija Pibriacherja ter ju je naslovil na kranjske deželne stanove oziroma svoje vojaške poveljnike na radovljiškem bojišču, danes v stanovskem fondu hrani-

⁴⁷ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 4 (Dodatek št. 14).

⁴⁸ GZL X/78; CKSL, sub dato.

⁴⁹ Otorepec citira »Orig. papir v Drž. arhivu Slovenije v Ljubljani, fasc. Stare listine 1421–1530« (GZL) oz. »Orig. papir v Arhivu Slovenije, fasc. Stare listine 1421–1530« (CKSL). Otorepec je očitno videl tudi prepis listine iz fasc. 546, s katero je nadvojvoda Ernest Železnega iz leta 1421 v Ljubljani razsojal v sporu med Jurijem, Herbertom in Dipoltom Turjaškim na eni strani ter ljubljanskimi meščani, ljudmi »in dem Tal« in iz iške fare na drugi strani zaradi gozdov in gmajne. Prepis iz prve polovice 16. stoletja je v fasc. 546 odložen kot prvi. Otorepec navaja v CKSL: »Prepis iz 16. stol. v privilegijski knjigi Ljubljane v MALJ, fol. 38–39; obj. GZL III/40«. V GZL pa omenja še kopijo iz 16. stol. v »DAS. Stan. arh. fasc. 546 /Stare listine/, št. 1«. Če je Otorepec prepis iz fascikla »Stare listine« res poznal iz »prve roke«, potem preseneča, da ni v svoj kartotečni diplomatarij poleg tiste iz leta 1465 uvrstil tudi drugih listin. Starejši objavi listine Ernesta Železnega iz leta 1421 (Richter: *Geschichte*, str. 254–256, št. 27; Klun: *Diplomatarium Labacense*, str. 26, št. 29) sta bili narejeni po prepisu v ljubljanski privilegijski knjigi, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.

⁵⁰ Birk: *Verzeichniss VII*, str. CCLXXVIIIsl., št. 37, str. CCCXLVI, št. 803, str. CCCXLVIIIsl., št. 815.

⁵¹ Birk: *Verzeichniss VII*, str. CCCXLII, št. 752; glej še Nared: *Dežela*, str. 201.

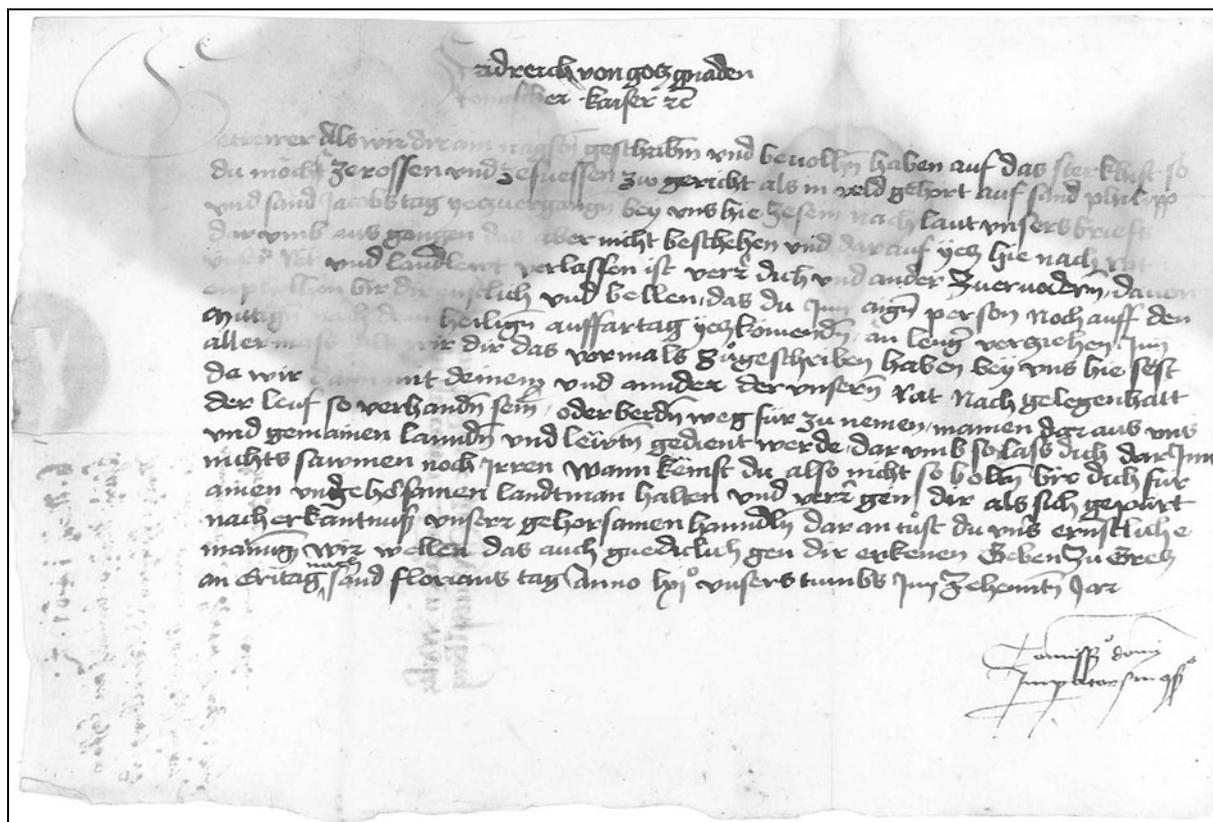
⁵² Dimitz: *Geschichte Krains I*, str. 278.

⁵³ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 82b. Pripis je nastal med letoma 1945 in 1953, ko je bil za današnji Arhiv RS v rabi naziv Osrednji državni arhiv Slovenije (ODAS). Dokument je videl najbrž kak raziskovalec zgodnje zgodovine protestantizma, saj se ukaz Ferdinanda I. nanaša na menihe, odpadle od (prave) vere, ki bi se ne smeli prosto gibati po njegovih deželah. Kljub temu pa je do deželnega kneza prišla vest, da je na Kranjskem frančiškan (observant) Primož pred časom pridigal v kamniškem samostanu, zdaj pa hodi od enega do drugega gradu, širi luteranske in druge krivoverske nauke ter kvari preprosto ljudstvo.

⁵⁴ Žontar: *Nastanek*, str. 64, op. 96. Dokument citira kot »fasc. stare listine«. Original je zdaj v ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 103.

⁵⁵ Žontar: *Nastanek*, str. 115, op. 268.

⁵⁶ Prim. op. 15.

Cesarjev poziv Gašperju Melzu, naj se s svojim moštvom in za boj pripravljen 20. maja 1461 oglasi v Gradcu; tam se bo s cesarjem in drugimi deželani posvetoval o potrebnih (vojaških) ukrepih (ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 11).

mo na različnih mestih. Prvega med »deželnimi svoboščinami« v šk. 848, drugega pa med »odredbami« oziroma »starimi listinami« fascikla 546. Z lahkoto bi našli še nekaj nelogičnosti pri uvrstitvi nekaterih spisov v posamezne fascikle ali mape.⁵⁷

Nadaljnje iskanje »krivca« za opisano stanje bi bilo iskanje dlake v jajcu in za našo razpravo ne bi bilo bistveno. Bistvena je vsebina dokumentov, ki so dlje časa veljali za izgubljene ali pa jih od srede 19. stoletja in sramežljivih začetkov znanstvenega zgodovinopisja sploh nihče ni uporabil. Na novo odkriti spisi so dragoceni za preučevanje politično-upravne, pravne, (pravo)sodne, vojaške, gospodarske in davčne zgodovine Kranjske na prehodu iz poznega srednjega v zgodnji novi vek. Originali (in prepisi) dokumentov iz obdobja 1457–1465 dopolnjujejo naše vedenje o razburkanih letih boja za celjsko dediščino, spora med habsburškima bratoma Friderikom III.(V.) in Albrehtom VI., o tržaški

trgovinski vojni, obveznih trgovskih poteh ipd. Ne nazadnje najdemo nekaj ključnih dokumentov za genezo kranjskih deželnih stanov – poziv Gašperju Melzu na meddeželni oborožitveni zbor v Gradcu iz maja 1461 in na istega naslovljeno vabilo na prvi nedvoumno dokumentirani kranjski deželni zbor, sklican za 14. september 1463.⁵⁸

Zgodovina so nenehne spremembe in očitno je tudi odkrivanje zgodovine tako. Pri predstavljenih 14 originalnih dokumentih (spisih) iz kranjskega stanovskega arhiva morda le ne gre za »arheološko« najdbo, kot je sprva kazalo, ni pa mogoče spregledati, da lahko danes te dolgo pozabljene, izgubljene ali vsaj založene dokumente beremo drugače kot pred poldrugim stoletjem, ko jih je morda imel na mizi kak ljubiteljski zgodovinar.

Za konec se obregnimo še ob krhkost mejnih letnic, postavljeno v naslov prispevka. V prejšnjih vrsticah se nismo želeli ukvarjati z mejnimi letnicami kot takimi, saj so te tako ali tako velikokrat zavajajoče, zlasti če gradivo ni ohranjeno časovno

⁵⁷ V fasciklu »Privilegij« je na primer kar nekaj kolacioniranih prepisov, ki jih je spisala ista roka kot prepise zaščitnih pisem iz fascikla 546. Še en indic več, ki kaže, da se je sčasoma med seboj pomešalo sorodno gradivo iz (snovnih) fasciklov, ki so si po vsebini sorodni.

⁵⁸ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 11; fasc. 546, št. 3 (Dodatek št. 7 in 12).

sklenjeno. Kljub vsemu je treba ugotoviti, da je dolga desetletja omenjana spodnja mejna letnica arhivskega gradiva kranjskih deželnih stanov dokazano napačna. Ne moremo zanikati možnosti, da se v 200 tekočih metrih stanovskega gradiva skriva tudi kak (originalni) dokument z letnico 1493. Morda so mejno letnico določili na podlagi kakega starejšega popisa, morda pa preprosto na podlagi Perizhofferjevega zapisa o njegovi najdbi *nekaj malega starejših listin pri deželnih svoboščinah, ki jih je med letoma 1493* [poudaril AN] *in 1520 gospod Hans Turjaški, gospod na Šumberku, tedanji gospod deželni glavar na Kranjskem, zadržal pri sebi in jih je šele po požaru dal v novi deželenostanovski arhiv ...* Kakorkoli že, dosedanje stanovske arhivarje in skrbnike stanovskega fonda lahko popravimo in spodnjo mejno letnico postavimo v leto 1457. Ob tem je dobro poudariti, da je iz razmeroma sklenjenega obdobja 1457–1465 evidentiranih le 14 izvornih dokumentov ali spisov, nato pa zazija praznina do leta 1507. Kolikor nam je doslej znano, je naslednji originalni spis mandat kralja Maksimilijana I. kranjskemu deželnemu glavarju Hansu Turjaškemu glede prošnje Lenarta in Andreja Ravbarja v zvezi z dedovanjem fevdov in drugega premoženja po zakoncih Klainhern. Mandat, spisan 13. aprila 1507 v Strassburgu, je prav tako iz fascikla 546.⁵⁹

Tako kaže z mejno letnico stanovskega gradiva danes. Upati je, da jo bomo lahko kmalu spet predstavili navzdol ali zapolnili vrzel med letoma 1465 in 1507. V tem je brezmejna radost odkrivanja.

Dodatek

V dodatku objavljamo regeste štirinajstih originalnih dokumentov (spisov) iz fonda *AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura*, ki so nastali pred požarom v hiši kranjskih stanov na ljubljanskem Novem trgu leta 1506.⁶⁰ Z izjemo enega so vsi dokumenti spisani v imenu cesarja Friderika III., med naslovniki pa je daleč spredaj upravitelj kranjskega deželnega glavarstva in/ali višnjegorski oskrbnik Gašper Melz.

Vsi dokumenti so napisani na papir: dvanajst jih je »standardnih« dimenzij (30 x 22 cm), eden velikosti 32 x 22 cm in eden 22,5 x 15 cm. Pečati izstavitelja so različno ohranjeni. V devetih pri-

merih gre za pečat, ki je listino oziroma pismo »zaprl« (littera clausa), torej za »zapirni« pečat (Verschlußsiegel).⁶¹ Na hrbtni strani je poleg prelomljenega pečata tudi ime naslovnika. Na preostalih petih dokumentih je pečat pritisnjen na hrbtno stran, na njej pa ni imena naslovnika.

Ker objavljene dokumente obravnavamo kot »spise« in ne kot klasične listine, je objava nekoliko poenostavljena in ne sledi vsem načelom moderne diplomatike.

1. 1457 januar 27., Gradec

Cesar Friderik III. naroča upravitelju kranjskega deželnega glavarstva Gašperju Melzu, naj bo ob vsakršnem vpadu (*intzug*) v deželo, še posebej proti Celju, ki je možen zaradi poteka dogodkov⁶² in s tem povezanih opozoril, pripravljen z vsemi razpoložljivimi konjeniki in pešaki nemudoma priskočiti na pomoč, kjerkoli bo ta potrebna za vzpostavitev reda in miru.

Orig., (zapirni) pečat v rdečem vosku večinoma ohranjen.

Fasc. 546, št. 7.

2. 1457 julij 22., Špital (Spittal an der Drau)

Cesar Friderik sporoča kranjskim deželnim stanovom (*vnsern lieben getrewen der lanndschafft in Krain*), da k njim s svojimi navodili pošilja Jurija Pibriacherja (*Pybriacher*), oskrbnika na Landskronu. Od stanov pričakuje, da bodo Pibriacherju verjeli, ker prihaja v cesarjevem imenu.

Orig., več manjših razjed, (zapirni) pečat v rdečem vosku odpadel.

Šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 7.

Lit./Omembe (in foto): Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 273; Nared, *Dežela*, str. 27–28.

3. 1457 oktober 25., Velikovec

Cesar Friderik III. ukazuje upravitelju kranjskega deželnega glavarstva Gašperju Melzu in kranjskemu vicedomu Juriju Raynerju, naj z zasedbo in nadzorom cest preprečita, da bi se cesarski sovražniki v Radovljici⁶³ oskrbovali prek Tuhijske doline, območja Loke in Bleda.

⁵⁹ ARS, AS 2, DSK I, fasc. 546, št. 52; prim. tudi op. 4.

⁶⁰ Na novo odkriti in tu predstavljeni stanovski dokumenti bodo v obliki regestov objavljeni tudi v seriji *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*, in sicer v zvezku s podnaslovom *Die Urkunden aus dem Archiv der Republik Slowenien, Historischen Archiv Ljubljana und Erzbischöflichen Archiv Ljubljana*. Objavo pripravlja Joachim Kemper in Jure Volčjak.

⁶¹ Prim. Quirin: *Einführung*, str. 66–67.

⁶² Umor Ulrika II. Celjskega novembra 1456 v Beogradu je sprožil boj za celjsko dediščino.

⁶³ Poleti jo je zavzel Jan Vitovec (glej op. 39).

Orig., večja razjeda, (zaporni) pečat v rdečem vosku delno ohranjen.

Šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 6.

4. 1457 november 28., Velikovec

Cesar Friderik III. sporoča svojim vojaškim poveljnikom (*hauptleuten*) na bojišču pred Radovljico, da pošilja k njim Jurija Pibriacherja, oskrbnika na Landskronu. Verjamejo naj vsemu, kar jim bo v cesarjevem imenu povedal.

Orig., (zapirni) pečat v rdečem vosku večinoma odpadel.

Fasc. 546, št. 6.

5. 1458 april 21., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. obvešča upravitelja kranjskega deželnega glavarstva Gašperja Melza, da je farno cerkev sv. Jurija v Gorjah po smrti župnika Martina pred kratkim podelil Hansu Čelešniku (*Zeleschnegk*) in ga nanjo prezentiral. Imetnik (*innhaber*) radovljiške župnije Baltazar Matschidler Hansa ni hotel potrditi, ampak je potrdil drugega, ki ga je imenoval Jan Vitovec. Radovljiški župnik Sigmund Drechsler pa je potrdil cesarjevo prezentacijo, zato Melzu naroča, naj uveljavi deželnoknežje pravice do omenjene cerkve (župnije), jo izroči Hansu in štiti njegove pravice.

Orig., na hrbtni strani pečat v rdečem vosku.

Fasc. 546, št. 8.

Reg.: Birk, Verzeichniss VII, str. CCLXXVIII sl., št. 37.

6. 1458 april 23., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. obvešča upravitelja kranjskega deželnega glavarstva Gašperja Melza, da je Sigmundu Drechslerju podelil farno cerkev v Radovljici in ga nanjo prezentiral. Upravitelju naroča, naj Sigmundu omogoči nemoten prevzem župnije in ne dovoli, da bi ga z nje kdo protipravno odstranil.

Orig., večja luknja, na hrbtni strani pečat v rdečem vosku, prekrit s papirjem.

Fasc. 546, št. 8a.

7. 1461 maj 5., Gradec

Cesar Friderik sporoča višnjegorskemu oskrbniku Gašperju Melzu, da mu je nedavno pisal, naj

se 1. maja s svojim moštvom na konju in peš, za boj pripravljen oglasi pri njem v Gradcu. Ker se to ni zgodilo, mu po nasvetu svojih svétnikov in deželanov ponovno ukazuje, naj se na sredo po vnebohodu (20. 5.) osebno oglasi v Gradcu, na način, kot so mu pisali že predtem (tj. z moštvom na konjih in peš). Z njim in drugimi »svojimi« (deželani) bi se rad posvetoval o razmerah in ukrepih, ki bodo v prid cesarju, deželam in ljudem. Če ne bo prišel, ga bo imel za neposlušnega deželana in bo zoper njega ukrepal po sklepu poslušnih deželanov.

Orig., madeži, (zapirni) pečat v rdečem vosku odpadel.

Šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 11.

Lit./Omembe: Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 275 (datira s 6. majem).

8. 1463 marec 11., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. naroča kranjskemu deželnemu glavarju Ulriku Schaumbergu oziroma njegovemu namestniku (upravitelju), naj vsem prebivalcem Kranjske prepove trgovanje z Benečani, kolikor ne bodo ti do jurjevega (23. 4.) odpravili trgovske blokade mesta Trst. Prepoved naj velja vse dotlej, dokler Benečani ne bodo umaknili svoje prepovedi (blokade) trgovanja z mestom. To naj stori, ne da bi čakal zbor deželanov ali kak drug cesarjev ukaz (*vnd darinn dbainerlaj besamung vnserr lanndleut noch anders vnsers beuelhens wartes*).

Orig., na hrbtni strani pečat v rdečem vosku, prekrit s papirjem.

Fasc. 546, št. 5.

9. 1463 marec 11., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. ukazuje kranjskemu deželnemu glavarju Ulriku Schaumbergu oziroma njegovemu namestniku (upravitelju), naj kranjske deželane in njihove ljudi seznanj z dogovorom o poteh, ki naj jih kranjski trgovci uporabljajo pri trgovanju z laškimi deželami oziroma s Trstom: na poti proti Italiji naj gredo skozi Trst, nazaj grede pa čez Klanec (Sv. Peter).

Orig.,⁶⁴ na hrbtni strani pečat v rdečem vosku.

Šk. 674 (fasc. 379d), št. 17.

⁶⁴ Priložen je tudi kasnejši prepis.

10. 1463 marec 26., Gradec

Krištof Mörsperg po cesarjevem navodilu obvešča kranjskega deželnega upravitelja Konrada(?)⁶⁵ Melza, da je cesar Friderik III. s svojim bratom nadvojvodo Albrehtom VI. sklenil mir. Ker je potreben denar za poplačilo najemnikov, mora Mörsperg za cesarja pobrati zaostale davke in druge dolgove. Melzu zato v cesarjevem imenu ukazuje, naj na jurjevo (23. 4.) zanesljivo plača zaostali davek (za leto 1462) od urada Višnja Gora, ki je pod njegovim upraviteljstvom.

Orig., več manjših razjed, na hrbtni strani pritisnjeni pečat odpadel.

Šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 8.

Reg.: ARS, AS 2, DSK I, šk. 849, registraturni protokol št. 1, fol. 1r.

11. 1463 junij 6., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. ukazuje višnjegorskemu oskrbniku Hansu Lambergerju, naj tovarnike, ki hodijo iz Kranjske mimo Višnje Gore kupovat vino, usmerja na ceste, ki vodijo v »Metliko« (*Metling*)⁶⁶ in naj jih ne pusti voziti po nobeni drugi cesti. »Njegovo« (deželno knežje) vino, ki ga letno pridelajo v »Metliki«, bo tako lahko veliko ugodneje prodano.

Orig., madeži, na hrbtni strani pečat v rdečem vosku, prekrit s papirjem.

Šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 10.

Lit./Omembe: Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 315.

⁶⁵ Morda gre za napako Mörsperga, ki kranjskega plemstva verjetno ni dobro poznal in je bilo pismo pravzaprav namenjeno Gašperju Melzu, ki je bil predtem in potem omenjen kot višnjegorski oskrbnik ter tudi deželni upravitelj, čeprav je res, da je bil vmes kot višnjegorski upravitelj omenjen Hans Lamberger (tu št. 11). Glede na vsebino spisa bi lahko sklepali, da je upravitelj hkrati tudi oskrbnik urada Višnja Gora. V tem primeru je bilo pisanje morda namenjeno Gašperju in ne Konradu Melzu. Konrad Melz je sicer v tistem času res živel (Preinfalk: *Auersperg*, str. 471, 557).

⁶⁶ Zdi se, da je v tem primeru z izrazom Metlika mišljena Bela krajina. Tako pojmovanje je bilo sicer v navadi predvsem do konca 14. stoletja (v tem primeru so trg oziroma mesto Metlika označevali kot Novi trg), nato pa redkeje. Glede na nadaljevanje ukaza se zdi logično, da je mišljena pokrajina in ne zgolj njeno (mestno) središče.

12. 1463 avgust 16., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. poziva višnjegorskega oskrbnika Gašperja Melza, naj se 14. septembra oglasi v Ljubljani, da se bo skupaj z drugimi deželani posvetoval o pomoči mestu Trstu proti Benečanom.

Orig., (zapirni) pečat v rdečem vosku delno ohranjen.

Fasc. 546, št. 3.

Reg.: Birk, Verzeichniss VII, str. CCCXLVI, št. 803; Nared, Najstarejše vabilo (s foto).

Lit./Omembe: Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 278; Nared, Najstarejše vabilo.

13. 1463 oktober 27., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. naroča višnjegorskemu oskrbniku Gašperju Melzu, naj bo z vsem svojim moštvom na voljo za pomoč obleganemu mestu Trstu, saj se je pomoč, ki so jo zahtevali od kranjskih prelatov, plemstva in mest, izkazala za nezadostno, Benečani pa iz dneva v dan krepijo svoje sile.

Orig., (zapirni) pečat v rdečem vosku odpadel.

Fasc. 546, št. 2.

Reg.: Birk, Verzeichniss VII, str. CCCXLVII sl., št. 815.

Lit./Omembe: Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 278.

14. 1465 avgust 23., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. naroča višnjegorskemu oskrbniku in kranjskemu deželnemu upravitelju Gašperju Melzu, naj graškemu meščanu Baltazarju Eckenbergerju (*Walthasar Egkenperger*) vrne v Ljubljani zaplenjeno živino (*vieh*), ki jo je hotel ta gnati na Laško.

Orig., (zapirni) pečat v rdečem vosku odpadel.

Fasc. 546, št. 4.

Obj.: GZL X/78; CKSL.

Kratice

DSK I – Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura

DSKS – Deželnozborski spisi kranjskih stanov (gl. Verbič, Marija)

GZL – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (glej Otorepec, Božo)

Viri in literatura

Neobjavljeni viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)

AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura: šk. 674 (fasc. 379d), 848, 849, 874; fasc. 546

AS 1063, Zbirka listin: št. 972

Akcesijska knjiga 1821–1945

CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Ljubljana)

Objavljeni viri

Birk, Ernst: Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg. V: Lichnowsky, Eduard Maria Fürst: *Geschichte des Hauses Habsburg*, VII. Theil (1457–1477). Wien: Schaumburg und Compagnie, 1843.

Klun, Vincenz Ferrer: Diplomatarium Labacense. V: *Diplomatarium Carniolicum*, I. Band = *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 10 (1855), str. 13–64.

Nared, Andrej: Objava in prevod privilegijev kranjskega plemstva (1338) ter plemstva v Marki in Metliki (1365). *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 69–77.

Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*. Zv. III, X. Ljubljana: Mestni arhiv, 1958, 1965.

Otorepec, Božo: Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku. *Radovljiški zbornik* (ur. Jure Sinobad). Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 10–38.

Richter, Franz Xaver: Geschichte der Stadt Laibach von den ältesten Zeiten bis zur Gründung des Laibacher Bisthums im J. 1461. *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain* (hrsg. Vincenz F. Klun), II. und III. Heft (1854), str. 141–290.

Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi kranjskih stanov*, I. del (1499–1515). Publikacije Arhiva SRS, Viri 1. Ljubljana: Arhiv SRS, 1980.

Volčjak, Jure: Kranjski deželni privilegiji 1338–1736 (Katalog razstave). *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 79–157.

Literatura

Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ: SR Slovenija (ur. Peter Klasinc). Beograd: Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, 1984.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Erster Theil: Von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493)*. Laibach: Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1874.

Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zalednja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Dela SAZU I/15. Ljubljana: SAZU, 1965.

Golec, Boris: Črnomelj od nastanka trške naselbine do izgube mestne avtonomije. *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta* (ur. Janez Weiss). Črnomelj: Občina Črnomelj, 2008, str. 161–207.

Kos, Dušan: *Bela krajina v poznem srednjem veku*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 4. Ljubljana: ZZDS, 1987.

Levec, Wladimir: Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 19 (1898), str. 244–301.

Nared, Andrej: Arhiv kranjskih deželnih stanov. *Arhivi*, XXIV (2001), št. 2, str. 1–17.

Nared, Andrej: *Dežela - knez - stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 7. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

Nared, Andrej: Najstarejše vabilo na kranjski deželni zbor (1463). Arhivalija meseca: januar 2011. Elektronski vir na http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_januar_2011/ (4.10.2011).

Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.

Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. oktobra 1901 do konca septembra 1902. *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 22. septembra 1903 do 7. novembra 1903*, 44. zvezek. Ljubljana: Deželni odbor kranjski, 1903.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 4. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Quirin, Heinz: *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*. Stuttgart: Steiner, 1991.

Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS. Ljubljana: Državni arhiv LRS, 1960.

Vodnik po arhivih Slovenije (ur. Jože Žontar). Ljubljana: Društvo arhivarjev Slovenije, 1965.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, I. knjiga (ur. Vladimir Kološa in Vladimir Žumer). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Zwitter, Fran: *Starejša krañjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana: Leonova družba, 1929.

Žontar, Josip: Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. *Zgodovinski časopis* X–XI (1956–1957), str. 32–121.

Zusammenfassung

GRENZENLOSE ENTDECKERFREUDE UND BRÜCHIGKEIT DER GRENZJAHRE (ÄLTESTE BEKANNTE DOKUMENTE DES KRAINER STÄNDEARCHIVS)

Das unterste Grenzzjahr des Archivbestandes der Krainer Landstände wurde bislang für 1493 angesetzt, obwohl ein Dokument mit diesem Datum unter den Akten nicht gefunden worden war. Es hat sich herausgestellt, dass das originale Schriftgut tatsächlich erst mit dem Jahr 1507 beginnt, was sich mit dem Brand, in dem 1506 das Landhaus auf dem Neuen Platz in Laibach zusammen mit den Ansätzen des Ständearchivs verbrannte, erklären ließ.

Dank der systematischen Suche nach den ältesten Akten, aber mehr noch durch Zufall, wurden 14 originale Papierdokumente aus dem Zeitraum

1457–1465 entdeckt. Die ältesten bekannten Akten der Landstände steckten zwischen Landesfreiheiten, landesfürstlichen Verordnungen und in der Gruppe der Miscellaneen. Die Dokumente – die ältesten werden auch in Form von Regesten vorgestellt – galten längere Zeit als verschollen. Seit Mitte des 19. Jahrhunderts und den schüchternen Anfängen der wissenschaftlichen Geschichtsschreibung, als sie Ernst Birk (1843) und August Dimitz (1874) zu sehen bekamen, wurden sie praktisch von niemandem verwendet. Jetzt wurden sie sozusagen neu entdeckt. Inhaltlich sind die Originale (und Abschriften) von Dokumenten aus dem Zeitraum 1457–1465 sehr wertvoll, ergänzen sie doch unser Wissen über die unruhigen Jahre des Kampfes um das Erbe von Cilli und des Konflikts in der Habsburger-Dynastie, über den Triester Handelskrieg, die obligatorischen Handelswege u. Ä. Nicht zuletzt finden sich einige Schlüsseldokumente für die Zeit der Entwicklung der Krainer Landstände, so etwa die Aufforderung vom Mai 1461 an Gašper Melz, vor dem gemeinsamen Rüstlandtag in Graz zu erscheinen, und die an denselben gerichtete Ladung vor den ersten unstrittig dokumentierten, im September 1463 einberufenen Krainer Landtag.

Das Jahrzehnte lang »gültige« untere Grenzzjahr des Archivmaterials der Krainer Landstände ist somit nachweislich falsch; nach den letzten Entdeckungen kann es jetzt für 1457 angesetzt werden. Dabei ist anzufügen, dass aus dem relativ geschlossenen Zeitraum 1457–1465 nur 14 originale Dokumente oder Akte registriert sind, dann gibt es eine Lücke bis zum Jahr 1507.